

Helynevek – térszemlélet – mentális térkép

A nyelv, a helynevek és a tér összefüggései

1. Bevezetés. A térszemlélet és a kognitív térkép vizsgálatával több tudomány, illetve tudományterület is foglalkozik. Mindenekelőtt a földrajztudomány, illetve a történeti földrajz, az antropológia, emellett a pszichológia, a neuropszichológia, bizonyos nyelvi vonatkozásaival pedig a pszicholingvisztika. A tér emellett fontos kutatási terület a nyelvészet számára is: a tér, illetve annak mentális reprezentációja ugyanis több vonatkozásban is szoros kapcsolatban van a nyelvvel. A téri viszonyok, téri fogalmak nyelvi kifejezésének vizsgálata, az univerzális, illetve kultúrafüggő jegyek feltárására irányuló kutatások ennek ellenére a nyelvészeti és névtani vizsgálatokban viszonylag újak mondhatók. Az utóbbi időben ugyanakkor a kognitív szemlélet térhódítása, illetve a szocioonomasztikai kutatások fellendülése nyomán mind a nemzetközi, mind a hazai helynévkutatásban megjelent egy ilyen irányú érdeklődés. Különbség van azonban az említett tudományterületek között a térvizsgálat léptékében: míg a pszichológia, illetve a vele érintkező diszciplínák a mikrotér észlelésével foglalkoznak, addig a geográfia vizsgálatai a makrotérre (tágabb földrajzi környezet, városok, országok) irányulnak. A névtani kutatások is ez utóbbi nagyságrendben vizsgálódnak, s arra keresik a választ, hogy milyen kapcsolat van a térszemlélet és a helynevek között, s a térszemlélet, illetve a kognitív térkép hogyan határozza meg a helynévadást és a helynévhasználatot, illetve más oldalról miként lehet a nevek alapján a térszemléletre következtetni a jelen kor, illetve a régebbi korok vonatkozásában.

Írásomban a nyelv és a tér kapcsolódási pontjait tekintem át, kitüntetett figyelmet fordítva a helynevek és a téri reprezentációk viszonyára. Az alapfogalmak, valamint a mentális térkép és a helynevek kapcsolatát elméleti alapon tárgyaló megközelítések rövid áttekintése után konkrét vizsgálatok alapján igyekszem képet alkotni arról, hogy a helynevek mentális reprezentációja miként épül ki, valamint hogy ennek kapcsán, illetve a helynevek és a mentális térkép kapcsolatában milyen esetleges kulturális különbségekkel számolhatunk.

2. Térszemlélet és mentális térkép. A térben való tájékozódás alapvető fontosságú az állatvilágban, s hasonlóképpen az emberi faj szempontjából is. A téri orientáció alapja a térészlelés, a kognitív térképezés, s ennek eredményeképpen épül ki a környezet kognitív vagy mentális térképe.

A térészlelés és a mentális térkép két nagyon szorosan összetartozó fogalom. Az előbbi azt a módot jelenti, ahogyan a szűkebb és tágabb környezetünket szemléljük, feldolgozzuk. A téri információk feldolgozását velünk született organizációs elvek (figura–háttér szétválasztása, szomszédosság, hasonlóság, zártság, jó folytatás elve) irányítják (KÁLLAI 1998: 52). A térszemléletet, a téri információk magasabb szintű feldolgozásának folyamatát ugyanakkor több tényező is befolyá-

solja: egyrészt a téri környezet, amiben az egyén szocializálódik, vagyis a tapasztalat, amit napi mozgása során szerez a világról, másrészt az, hogy az egyén mennyire kerül kapcsolatba téri környezetével, s ez mennyire érdekli; továbbá a térrel kapcsolatos kanonizált kulturális, történelmi ismeretek, az enyém/mienk–másé viszonyok, valamint a média (akár a naponta megnézett időjárás-jelentés) is hatással van rá (HARDI 2015: 9). Ezek mellett – mint majd látni fogjuk – a nyelv által közvetített téri kategóriák, fogalmak (SZILÁGYI N. SÁNDOR [1996] kifejezésével: a nyelvi világmodell) is hatással vannak a téri reprezentációk kiépülésére. Mindezekon túl számolnunk kell olyan általánosabb pszichikus eltérésekkel is, mint az agy információátviteli képességének, a (rövid- és hosszútávú) memóriának a különbségei, az észlelést követő asszociációs folyamatoknak, valamint a tanulás folyamatának, a személyiségnek, attitűdöknek a sajátosan egyéni jellegzetességei. Ezért az észlelés általános jellemzői ellenére a tér észlelése egyénenként különbözik, szubjektív.

A térészlelés eredményeképpen kialakuló téri reprezentációk mentális hálózattá szerveződnek össze, s az egyén téri ismereteinek összessége alkotja a mentális térképet (DÜLL 2007: 120–121, 133). Ez irányítja az ember valamennyi térbeli viselkedését. A mentális térkép kezdetben –TOLMAN nyomán– annak magyarázatára szolgált, hogy az emberek és az állatok miként tájékozódnak a közvetlen környezetükben. Később LYNCH hatására kiterjesztették a fogalom használatát a tágabb földrajzi környezetre. Eszerint az emberek elméjében kiépül egy kép a lakóhelyükről, városukról, ami a tényleges környezetben való eligazodás alapjául szolgál konkrét orientációs, illetve identitási és kulturális értelemben egyaránt.

A mentális térkép jellemzően kartográfiai elemekre épül (helyek, irányok, távolságok), LYNCH szerint utak, határvonalak, területek/szektorok, csomópontok, illetve tájékozódási pontok alkotják (1960: 7). A mentális térképek az euklideszi információk mellett kategorizációs ismereteket is tartalmaznak, s az egyén véleményével, gyakran sztereotípiákkal is kiegészülnek. Ezek az elemek viszonyaikkal együtt reprezentálják a környezetet (DÜLL 2007: 135). A fejünkben lévő térkép azonban különbözik a valós világtól, a környezet téri struktúráinak szubjektívizált tudati leképződése. Ezt pedig a térészleléshez hasonlóan számos tényező befolyásolja, a mentális térképezés módszerével végzett vizsgálatok szerint az egyének társadalmi helyzete, felfedező vagy éppen otthonülő személyisége, valamint az életkor és a foglakozás (GARDA 2009: 45) is jelentős hatással van rá. A tér mentális reprezentációja ezért sok esetben igen pontatlan, torzítások jellemzik: egyrészt aránytalanok téri emlékezetünkben a távolságviszonyok és a méretek. A távolság megítélése torzulhat például aszerint, hogy milyen gyorsan tudjuk azt megtenni, a gyorsan leküzdhető távolságot rendre a valóságnál kisebbnek érzékeljük. Hasonlóan jellemző az is, hogy a pozitívan értékelt helyeket felnagyítjuk, míg a semleges vagy negatív asszociációkat keltő helyek reprezentációja általában kisebb, mint a valós méret alapján lehetne (POREISZ 2013: 373–374). Az irányok, a különböző helyek tájolása is gyakran eltér a valóságtól. A pontatlanságok mellett jellemző az is, hogy bizonyos helyek hiányoznak a kognitív térképről. Hogy a kialakult kép mennyire közelít a valósághoz, függ a személyes tapasztalatok mértékétől, de még így is számolnunk kell a térészlelés szubjektív jellegével. A reprezentált terület növekedésével egyenesen arányosan nő a másod-

lagos információk és a közvetett tanulás szerepe, egyre inkább támaszkodunk a képekre, térképekre, szövegekre, médiainformációkra. E másodlagos információk miatt a kognitív térkép nem korlátozódik csupán az útmegtalálás és tájékozódás működésére, hanem általánosabb kognitív és szimbolikus ismerettárként értelmezhető (DÜLL 2007: 140).

A fejünkben lévő térkép jelentősen különbözik a nyomtatott térképektől is: a kézzel fogható térképek sokkal részletszegényebbek, mint a fejünkben meglévő képek. A mentális térkép ráadásul nem csupán vizuális képekből áll össze, és más oldalról gyakorta nem olyan koherens, mint a tényleges térképek. Ehelyett multimodális, azaz több (esetenként valamennyi) modalitásból származó információk egyaránt részét képezhetik a helyek reprezentációjának, valamint események, élmények, kulturális ismeretek fűződnek hozzá, sőt érzelmek is kapcsolód(hat)nak hozzá. Egyes helyek reprezentációja részletgazdagabb, míg másoké kevésbé, és nem alkotnak egy a nyomtatott térképekhez hasonló összefüggő struktúrát, inkább kollázszerűen lehet jellemezni ezt az ismeretanyagot (TVERSKY 1993), ami az egyén élete folyamán folyamatosan változó, dinamikus képzetstruktúra. Az ilyen módon kiépülő és működő mentális térkép visszahat a térszemléletre, arra, hogyan szemléljük megszokott környezetünket, illetve egy új helyet látva hogyan értelmezzük azt.

A mentális térképre támaszkodva tájékozódunk a térben. A téri orientáció lényege, hogy az emberek észlelik s azonosítják a környezethez viszonyított helyzetüket a terület kognitív térképén szereplő tájékozódási pontok viszonylatában (DÜLL 2007: 133). A tájékozódáshoz alapvetően három referenciakeretet választhatnak az emberek: történhet a viszonyítás a saját testhez (egocentrikus) vagy a környezet elemeihez képest (intrinzikus), de használhatnak abszolút perspektíva-rendszert, például égtájakat is vonatkozási rendszerként (LEVELT 2003: 137–148; LUKÁCS–SZAMARASZ 2014: 881–882). Adott referenciakeret preferálása alapvetően befolyásolja a mentális térkép kiépülését is, illetve általában a tér szemléletét.

2.1. A térészlelés, a téri reprezentációk fejlődéslelektana. A tér, mely viselkedésünk navigációs pontjait tartalmazza, nem egységes: van egy kiemelt, személyes része, az ún. egocentrikus tér, illetve az extraperszonális, perceptuális tér, az ún. allocentrikus tér (KARÁDI 1998: 82). Az ezek együttes feldolgozása és összehangolása alapján működő komplex tériinformáció-feldolgozás fokozatosan alakul ki az egyén kognitív fejlődése során.

A tapasztalati tér szinterei a gyerek fejlődése során fokozatosan tágulnak: elsőként a saját test (testséma, egocentrikus térlátás), majd a saját közvetlen környezet és végül a közvetett környezet reprezentációja alakul ki (allocentrikus térszemlélet). Ugyanakkor PIAGET szerint csak hét-nyolc éves életkorban épül egymásra az észleleti és a képzeti tér konstrukciója, ezzel együtt pedig uralkodóvá válnak az euklideszi formák, létrehozva a képzeti térfogalmak alapját. Az egyéni különbségeknek megfelelően a pontos tájékozódás, a tájékozódási pontok rendezett útvonalterképpé összeállása ennél későbbi is lehet (PIAGET 1970; KÁLLAI 1998: 52, 58–59).

2.2. A térészlelés, a téri reprezentációk neuropszichológiája. Az idegrendszer szintjén elkülöníthető az egocentrikus, illetve az allocentrikus tér reprezentációjáért felelős agyi régió. A fali lebeny végzi a testből és a végtagokból érkező

szenzoros és motoros szignálok precíz asszociációját, s fontos szerepet játszik cselekvésünk irányításában. Ez a terület (különösen a jobb féltekei parietális cortex) felelős tehát az egocentrikus tér kontrolljáért, szem előtt tartva, hogy a test helyzete állandóan változik a térben (KARÁDI 1998: 85–93; KÁLLAI 2015: 750–751). Az allocentrikus tér megalkotása, s kognitív térkép formájában való elraktározása a hippocampuszhoz és az entorhinális kéreghez köthető. A hippocampuszban található az ún. helysejtek (place cells), amelyek a tér egy adott pontjára érzékenyek, az entorhinális kéregben lévő rácsejtek (grid cells) pedig megmondják, hogy az aktuális pozícióhoz képest hol vannak más helyek, amelyek helyzetét már korábban megismertünk (BURGESS et. al. 1999; KÁLLAI 2015: 753–754). A téri információk feldolgozásához mindkét rendszerre szükség van, a két referenciarendszer kölcsönösen segíti egymást, az viszont kultúrafüggő, hogy a tájékozódásban melyiket preferálják.

3. Tér és nyelv. A tér, a térszemlélet és a mentális térkép több vonatkozásban is szoros kapcsolatban van a nyelvvel: egyrészt a téri viszonyok kifejezése, másrészt maguknak a téri kategóriáknak a megjelölése, harmadrészt a tájékozódásban használt referenciakeret nyelvi vonatkozásai, s végül az egyes konkrét helyeket, téri objektumokat azonosítva megjelölő helynevek révén.

3.1. Helyviszonyok nyelvi kifejezései. A téri nyelv vizsgálatának tanulságait a kutatók újabban a nyelv és gondolkodás viszonyának problematikája kapcsán is igyekeznek felhasználni. A jól ismert kérdésről (a szemantikai struktúrák elsődlegesek-e a nyelvhez képest, illetve a nyelv is hatással van-e a fogalmi kategóriákra, a gondolkodásra) a kognitív fejlődépszichológiában sokáig elterjedt volt az a nézet, hogy a fogalmi fejlődés, s így a téri szemantikai fogalmak is megelőlegezik a nyelvi fejlődést (LUKÁCS–SZAMARASZ 2014: 892), bizonyos téri viszonyok nyelvi jelölőinek elsajátítási sorrendje ugyanis egységesnek tűnik a különböző nyelvet beszélő gyerekek fejlődése során. Az újabb nyelvközi összehasonlító vizsgálatok szerint azonban ez a sorrend csupán a nyugati kultúrára jellemző; azokban a kultúrákban viszont, ahol a nyelvi kifejezések alapjaiban más téri rendszert kódolnak (tehát nincs például benne és rajta viszony), a téri kifejezések elsajátítása a saját nyelvükben kódolt viszonyokhoz alkalmazkodik (LUKÁCS–SZAMARASZ 2014: 893).

3.2. Helyfogalmak és földrajzi köznevek. A pszicholingvisztikai kutatások mellett a tér és a nyelv viszonyára irányuló nemzetközi kutatások másik nagy vonulata jórészt ontológiai jellegű kérdésekkel foglalkozik, azt igyekeznek feltárni, hogy a téri fogalmi kategóriák (a helyfajták, illetve az ezeket jelölő szavak) miként szerveződnek, hogyan viszonyulnak egymáshoz. Úgy vélik, hogy a téri viszonyok a hierarchikus viszonyokon alapuló taxonómiai mellett egy rész–egész viszonyon alapuló partonómiai szerveződéssel jellemezhetők (MARK–TURK–STEA 2010).

A térszemlélet, a téri kategóriák általános és kultúrafüggő sajátosságaira koncentráló kutatások jórészt egy vagy több, a nyugati típusú kultúrától eltérő közösség téri fogalmait igyekeznek feltárni, s azt összevetni az európai nyelvek, jórészt az angol vizsgálatából származó tanulságokkal. BURENHULT és LEVINSON több ilyen, a nyelv és a táj kapcsolatára irányuló vizsgálat eredményeit összegzi (2008);

összesen kilenc különböző bennszülött nyelvet vizsgáltak meg ilyen szempontból. Alapfeltevésük az volt, hogy a tér két megnyilvánulása, a földrajzi köznevek és a helynevek kategóriája univerzális (vagy majdnem univerzális) ontológiai alakulat, s maguknak a fogalmi kategóriáknak a szerveződése is egyetemes. Az áttekintett vizsgálatokból azonban kitűnik, hogy ez utóbbi feltevés meglehetősen távol áll az igazságtól, számos adat szól ugyanis a nyelvspecifikus sajátosságok mellett.

Ez azzal magyarázható, hogy ugyan a táj és részei immobilis entitások, azaz térbeli és időbeli állandóság, továbbá nagy léptékű háromdimenziós komplexitás jellemzi őket, a téri kategóriák – akárcsak a testrészek kategóriái – a folyamatos felszín szegmentálásán alapulnak, a tér pedig különböző módon szegmentálható kváziobjektumokká. Ezt szem előtt tartva már nem meglepő, hogy a kutatók azt találták, hogy az egyes nyelvek másként szegmentálják a teret, más tartalmúak a földrajzi fogalmak, földrajzi köznévi kategóriák, s különbségek mutatkoznak például a testrésznevek metonimikus földrajzi köznévként való használatában is. A vizsgált nyelvek kapcsán úgy tűnik, az észlelés kis szerepet játszik ebben, s a tájjal való hasonló kapcsolat sem eredményez feltétlenül hasonló téri fogalmakat, inkább a kulturális és az ökológiai meghatározottság jelentős (BURENHULT–LEVINSON 2008: 142–143). Ezek alapján nem meglepő, hogy a földrajzi fogalmak, földrajzi köznévi kategóriák nem univerzálisan épülnek ki.¹

Véleményem szerint a helyek kategóriájának megítélése, illetve az, hogy milyen földrajzi köznévvvel beszélnek róla, számos tényezőtől függ. Azt, hogy például maga a földrajzi környezet is hatással van erre, jól mutatja, hogy az alföldi területeken a földfelszín egészen kis méretű kiemelkedéseit is *halom*-ként, *domb*-ként, sőt esetleg *hegy*-ként jelölik meg a beszélők, míg a hegyvidéki területeken csak a magasabb kiemelkedéseket nevezik meg ilyen módon. A földrajzi környezet jellemzői hatással vannak arra is, hogy a helyjelölő szavak csoportja az adott területen hogyan épül ki (például tavakban gazdag vidéken gazdagabb a vízrajzi köznevek köre). Ez azután visszahat a tér észlelésére, ugyanis ha vannak szavak bizonyos különbségek megjelölésére, nyilvánvalóan használják is azokat. A nyelvsajátítás részeként megtanuljuk a földrajzi közneveket is, ám hogy ezeket egészen pontosan milyen jelentésben használjuk, milyen földrajzi objektumokat nevezünk meg velük, azt a földrajzi környezet és a nyelvi szokások együttesen irányítják.

3.3. A tájékozódási rendszerek nyelvi vonatkozásai. Az idézett vizsgálatok különbséget találtak a tájékozódási rendszerben is. Míg a nyugati típusú tájékozódás a jobbra és balra forduláson alapul (relatív referenciakeret), addig a gyűjtögető-vadászó népek és azok, amelyek kevésbé strukturált tájban élnek, inkább egy nem egocentrikus tájékozódási rendszert használnak: abszolút absztrakt irányokat, égtájakat. Ezek a kognitív stílusok tükröződnek a nyelvben is: néhány

¹ A bennszülött nyelvek tanulmányozásából a fogalmi kategóriákra levonható következtetések mellett a BURENHULT–LEVINSON szerzőpáros (2008: 139) érdekes, bár megítélésem szerint kétféleképpen fogadható megjegyzést tesz a helynévi kategória univerzális jellegéről. Megemlítenek ugyanis egy lehetséges kivételt: Ulrike Zeshan személyes közlése szerint a Balin lévő Kata Kolok falujelölési rendszeréből látszólag/állítólag hiányoznak a helynevek, ehelyett egy abszolút kijelölési rendszert használnak. A rövid, lábjegyzetben közzétett megjegyzés azonban nem ad meg további részleteket, így az a további megerősítéséig nemigen cáfolja meg a helynevek univerzális jellegét.

nyelvben nincsenek is kifejezései a jobb és bal fogalmaknak (ugyanakkor a tájékozódási pontok mindkét tájékozódási rendszerben döntő szerepet játszanak). LERA BORODITSKY (2009) egy ausztrál bennszülött közösség nyelvének (Kuuk Thaayorre) példáját idézi ennek szemléltetésére. E közösség tagjai – egyébként sok más bennszülött csoporthoz hasonlóan – a helymegjelölések egész skáláján az égtájak szerinti iránymutatást használják, pl.: „Van egy hangya a délebbre lévő lábadon”, „Mozdítsd a csészét egy kicsit észak-északnyugat felé!”, vagy üdvözlésnél: „Hová mész?” – „Dél-délkeletre, közepes távolságra”.

Ezek az eredmények szintén arra utalnak, hogy valamilyen szintű nyelvi relativizmussal számolnunk kell. LEVINSONÉK szerint a nyelv közvetíti például a preferált referenciakeretet, és ezáltal egyúttal meg is határozza a téri tájékozódás jellegét (2002). Ez a felfogás összecseng SZILÁGYI N. SÁNDOR nyelvi világmodell elméletével, mely szerint a nyelvben nagyon sok ismeret van tárolva, amelyek észrevétlenül a világhoz való teljes viszonyulásunkat meghatározzák (1996: 7–9, 58–59).

3.4. A mentális térkép és a helynevek viszonya. A tér és a nyelv eddig legkevesebbet vizsgált érintkezési pontját a helynevek alkotják. A helynevek ugyanis csak elvétele jelennek meg a pszicholingvisztikai kutatásokban, a téri nyelvre irányuló vizsgálatok a téri viszonyok nyelvi kifejezésére fókuszálnak, a nevek nem kerülnek elő, s még a köznevek és a tulajdonnevek feldolgozását célzó kutatásokban is inkább a személyneveket preferálják a kutatók (vö. RESZEGI 2015). A mentális térkép és a helynevek viszonyának kérdésköre sokáig nem jelent meg az onomasztikában sem. Újabban viszont mind a nemzetközi, mind a hazai névtani vizsgálatokban egyre többen megfogalmazzák a hagyományos, a nevek nyelvi elemzésére, etimológiájára irányuló kutatások mellett az ilyen irányú vizsgálatok szükségességét, s ez az igény más tudományterületek (elsősorban az antropológia) részéről is megjelenik. E kitágított perspektívájú vizsgálatok abból indulnak ki, hogy a helynevek nemcsak egyszerű címkék, amelyek a tér bizonyos pontjait azonosítják, hanem a társadalmi változások, a történelem, a környezet használatának és észlelésének portáljai, azaz tényeket hordoznak, feltárnak egy rejtett tájat, politikai erejük, jelentőségük van (BASSO 1988: 103). A helynevek tanulmányozása tehát sokat elárul a nyelvről, a közösség értékeiről, hiedelmeiről, a környezetről, a gazdaságról és a történelemről, e nyelvi elemek ugyanis tükrözik az emberek alapvető kapcsolatát a lakóhelyükkel, illetve a területre vonatkozó enciklopédikus tudásukat.

A helynevek, a helynévrendszer kapcsán ismételten felmerül a kérdés, hogy vajon e nyelvi elemcsoport kapcsán számolhatunk-e a nyelvi relativizmussal, azaz egy-egy népcsoport által használt, adott nyelvhez köthető helynevek befolyásolják-e valamilyen módon, hogy a névhasználók miként észlelik a környezetüket, illetve mutatkoznak-e ilyen szempontból általánosabb nyelvi-kulturális különbségek.

A kérdés megválaszolásához abból érdemes kiindulni, hogy miként reprezentálódnak a nevek a mentális rendszer szintjén, illetve hogy milyen viszony feltételezhető a helynevek és a téri reprezentációk között. Az elme hálózatalvú felfogása szerint a nyelv szerves része a hálózatként felfogott megismerő rendszernek, s nem különül el más kognitív funkcióktól. Az ilyen módon felfogott mentális rendszerben a nyelv, s ezen belül a mentális lexikon részét képező hely-

névi reprezentációk és a téri leképződések is kapcsolatban állnak egymással. A téri információkat leképező hálózatok tehát a tér bizonyos objektumaira vonatkozó információk révén érintkeznek a helyneveket reprezentáló hálózatokkal, pontosabban ezek is a téri reprezentációk részét képezik. Más oldalról a helynevek reprezentációi szintén az egyén komplex tudásrendszerébe ágyazódnak, s a vonatkozási tárgy(ak)ról feldolgozott és tárolt információállomány, valamint a szóra vonatkozó (hangalaki, morfológiai, szintaktikai) sajátosságok hálózataként képzelhetők el, melyen belül nem különíthetők el élesen a nyelvi, szemantikai információelemek és a nem nyelvi ismeretelemek. A mentális térkép és a nyelv közötti kapcsolat kiépülését és fennmaradását az is segíti, hogy a téri reprezentációk létrejöttében a fizikai észlelésen túl nyelvi ingerek is szerepet játszanak, bizonyos téri információk esetenként kizárólag nyelvi közvetítéssel épülnek be az egyén mentális térképébe. A beszédnek fontos szerepe van abban is, hogy a téri információk megfogalmazása (bizonyos téri vonatkozású nyelvi formák, pl. raghasználat) révén közelíti egymáshoz a kategorizációs folyamatok miatt különbségeket mutató egyéni kognitív térképeket. A kétirányú kapcsolat abban is megragadható továbbá, hogy a kognitív térkép mindenkor szerveződése meghatározza a térrel kapcsolatos nyelvhasználatot, a területről való beszédet. Ez pedig azért nagyon lényeges, mert ebből adódóan a nyelvi adatokat (köztük a helynevek használatát) vizsgálva is következtetni tudunk a térbeli orientációt irányító kognitív struktúrákra, a kognitív térkép felépítésére. A térszemlélet, illetve a névadó mentális térképe hatással van a helynévadásra is, ezért a helyneveket vizsgálva következtetni lehet az elnevezők térszemléletére. A viszony pedig kölcsönös: a helynév is befolyásolja a névhasználók térszemléletét, illetve a térről való beszéd is (RESZEGI 2012: 96–97).²

A helyneveknek a térszemlélet alakításában betöltött szerepét, súlyát ugyanakkor nyilvánvalóan befolyásolja, hogy egészelesen vagy analitikusan tárolódnak-e a mentális lexikon elemeként. A helynevek elsajátítása és kognitív rendszerbeli reprezentációja kapcsán a kognitív nyelvészet szerint az analitikus feldolgozás helyett egészeleges tárolás valószínűsíthető. A helynevek tehát nyelvi egységek (unitok), azaz elemző feldolgozás nélkül sajátítjuk el és tároljuk őket (TOLCSVAI NAGY 2008: 32), s az egység szerinti feldolgozáshoz csupán másodlagosként járulhat hozzá az elemző feldolgozás. HOFFMANN ISTVÁN és magam is árnyaltabban kezeljük ezt az axiomatikus állítást, feltételezve, hogy a nevek bizonyos szintű elemző feldolgozásával, analógiás megfeleltetésével is számolhatunk elsajátításukkor (erről tanúskodnak többek között a népetimológiai magyarázatok). Ez persze nyilván függ az egyén nyelvi érzékenységtől, korábbi helynévi tapasztalataitól (hogy általában véve mennyire motiváltak a nevek, amikkel találkozott), hogy mennyire érdekli a nyelv, stb., s maguknak az épp megismert neveknek a nyelvi felépítésétől is (RESZEGI 2009: 12; HOFFMANN 2012: 20–21).

² A hálózatvű konnekcionista felfogás létjogosultságát egy konkrét neurális háló-vizsgálat is igazolja témánk kapcsán: TERRY REGIER a téri viszonyok és a hozzájuk kapcsolódó téri kifejezések elsajátítását modellálta ilyen módon sikeresen (1996). Utalnunk kell ugyanakkor arra is, hogy a Williams-szindrómás felnőttek és gyerekek esetében viszont elkülönülni látszik a téri képesség, illetve a téri nyelv, a nem nyelvi téri reprezentációik komoly sérülése ellenére ugyanis esetükben a téri nyelv szemantikája és szintaxisa jórészt megőrzött (LANDAU–LAKUSTA 2006).

Az elméleti kiindulású megközelítések vázolója után a továbbiakban a felmerült kérdések kapcsán konkrét vizsgálatok alapján igyekszem majd ismételten állást foglalni, figyelembe véve a pszicholingvisztika szöfeldolgozási modelljeinek tanulságait is.

3.4.1. Mentális térkép és helynevek a természeti népeknél. Azok a kutatók, akik a tér és a nyelv viszonya kapcsán a helynevek vizsgálatának szükségességét is hangsúlyozzák, jórészt olyan kérdések megválaszolását sürgetik, mint például hogy miért kapnak bizonyos helyek nevet, míg mások nem; hogy miért van egyes kultúráknak sűrű névhálózat, másoknak nem; és vajon a nevek különböző formái (átlátszatlan/transzpárens; egynevű/kétnevű) kognitív fontosságot tükröznek-e. A konkrét kutatások egy vonulata pedig a nevek egy sajátos használati módját, a tér szervezésében betöltött szerepét mutatja be.

A COGOS–ROUÉ–ROTURIER szerzőhármás a számik téri tájékozódási rendszerét ismerteti (2017): egy számi rénszarvaspásztor közösség helyneveit, a csoporttagok helynevekről való tudását és a helyneveknek a környezetet használó pásztorok mindennapi életében játszott szerepét, illetve térképhasználatukat vizsgálták. A számik hagyományosan nem használnak térképet a tájékozódáshoz, nincsenek is saját készítésű térképeik, s még manapság is igen ritkán használnak térképet. Amint egyik interjúalanyuk fogalmaz: „térkép nélkül jobban megtaláljuk az utat. Vannak tavaink, és ott a napfény és a folyók, a patakok nyugatról keletre folynak, és a fák a nap felé nőnek” (i. m. 45). Ehelyett kifejlesztették sajátos módszerüket a navigációhoz és a tájban való áthaladáshoz. Különösen nagy szerepet játszanak ugyanis a mindennapi életben zajló beszélgetéseikben a narratívák, a történetmesélések, az úti beszámolók. S amikor a helyekről beszélnek, ahova elutaztak vagy el fognak utazni, a számik a mentális térképalkotás módszerét használják, mely a megnevezett tájékozódási pontok köré szerveződik, gyakran összekapcsolódva azokkal az információkkal, hogy ezek milyen lehetőségeket nyújtanak a pásztorok számára. A megnevezett tájékozódási pontok a mikroperspektíva részei: dombok, feltűnő téralakulatok, kövek, bokrok stb. Ebben a nem írott térképben központi szerepet játszanak a helynevek, egy csoporttag szerint „A múltban a név volt a térkép” (i. m. 45). A számik számára a helynevek biztosítják a tájhoz kötődő kulturális ismeretek átadásának alapját. A helynevek ugyanakkor a kutatók szerint nemcsak elmesélt térképként működnek, hanem valóban mentális térképet alkotnak, megrajzolva egy kulturális tájképet egy történet elmesélése által, melyben az eseményeket ők együtt formálják (i. m. 45–46). A helynevek generációk közötti átadása is elválaszthatatlan a narratívák általi orális térképezéstől. A vándorlások során a vezetők megmutatják a jellemző, a tájékozódási pontként szolgáló térelemeket, s a nevüket, esetleg a hozzájuk kapcsolódó történeteket is elmesélik. A csoport tagjai még az időről is így beszélnek: valamely utazáshoz kötik a tárgyalt időszakot. Ezek a térképek azután elősegítik a táj karakterisztikájának előhívását, és serkentik a helynevek köré szerveződő kommunikációt.

A helynevek gazdag asszociációja, a narratívához és a hiedelemvilághoz való kapcsolata más bennszülött népeknél is megfigyelhető, s a sokat utazó, mobilis csoportokra általában véve jellemző, hogy a (leíró) helynevek földrajzi tájékozódási és emlékeztető eszközként szolgálnak. STEPHEN C. JETT a navajók

földrajzi tudását tanulmányozta, s azt tapasztalta, hogy a közösség életében fontos szerepet játszanak a mítoszok és az utazás, a mitológiai hősök útvonalait és aktivitását pedig a helynevekkel kapcsolják a tájhoz, s így az asszociált történetek és a leíró nevek „emlékezeti” vezetőkként szolgálnak a nagy távokat utazó navajóknak (2011: 327). A mitikus történetekben fontos helynevek és a topográfia megjelennek a dalokban, mesékben és az imákban, s ezek a tájhoz kapcsolják az embereket. Nem író közösségről van szó, a történetek ugyanakkor gyakorlatilag a térképek funkcióját töltik be, ezek vezérlik a navajókat a vadászó helyekre, illetve a gyűjtögetések során. A navajó ceremóniális történetek tehát – akárcsak a számi történetei – egyfajta verbális térképet tartalmaznak, sorban azonosítják az utakat, a tájékozódási pontokat és kulturális tereptárgyakat. A történet sorrendje útikalauzként szolgál az utazók számára, hogy tudják, mely helyeket kell érinteniük, milyen sorrendben, milyen irányban. Az antropológusok szerint nemcsak működhetnek térképként a történetek, hanem a múltban ténylegesen így is használták ezeket (FRANCIS–KELLEY 2005: 98–99). E történetek részeként pedig a nevek gyakorlatilag olyanok számukra, mint az utcanévtáblák, s a vadászok és a gyűjtögetők támaszkodnak is rájuk a tájékozódásban (NELSON 1983: 39).

Az idézett vizsgálatok alapján úgy tűnik, hogy a helynevek kitüntetett szerepet játszanak a mentális térkép szervezésében, illetve általában a tájékozódásban. A mentális térkép és a helynevek viszonyát tárgyaló korábbi cikkemben én magam viszont épp amellet érveltem, hogy nem helytálló az a – magyar névtani szakirodalomban is hosszú ideig jelen lévő – feltevés, mely szerint az emberek a térbeli tájékozódásuk megkönnyítésére használják a helyneveket (vö. pl. LŐRINCZE 1947/1967: 3). A helynevek ugyanis csak akkor segítik a tájékozódást, ha a tájékozódni akarónak már van egyfajta, nem csak nyelvi tapasztalaton alapuló tudása a területről. E nyelvi elemek lokalizálásához meg kell jegyezni a nevet a vele megjelölt területhez kapcsoló szabályt. A helynevek ismerete eszerint egy olyan plusz tudást feltételez (a nevet a területtel összekapcsoló jegyeknek az észben tartását), amire a térbeli orientáció során nem feltétlenül van szükség. A helynevek tehát nem a tájékozódást irányítják, alapvető szerepük sokkal inkább abban van, hogy egy adott beszélőközösség tagjai számára könnyebbé, egyértelműbbé tegyék egy adott terület megjelölését (RESZEGI 2012: 99–100). Az idézett (számiakra és navajókra irányuló) vizsgálatok ugyanakkor rávilágítanak arra, hogy a természettel, a tájjal szoros kapcsolatban élő közösségeknél a helynevek olyan szervesen épülnek bele a mentális térkép hálózatába, illetve az orális kultúrának köszönhetően feltehetően mindenkinél viszonylag egységesnek tekinthető ez a tudás, hogy a közösségen belül a helynevek – a helyek reprezentációjával jelentős átfedésben – áttételesen valóban segítik a kognitív térkép szerveződését, illetve a tájékozódást. Utalnom kell ugyanakkor arra is, hogy a névismeretről e közösségek kapcsán nincsenek konkrét vizsgálatok, csak feltevéseink lehetnek annak fényében, hogy itt a közösség tagjainak életmódja, foglalkozása azonos, s mivel sok időt töltenek együtt, így térismeretük is, a történetek révén pedig névismeretük is igen hasonló lehet.

A kérdés szempontjából megítélésem szerint nem lényegtelen a közösségben használt helynevek nyelvi, funkcionális-szemantikai jellege sem, illetve a beszé-

lőknek az erről való intuitív tudása, névmodellje. A névmodell vagy névkompetencia a beszélőknek a konkrét nevekre vonatkozó mentális reprezentációit, illetve az ebből, ezek analógiájára általánosítható ismereteket, sémákat foglalja magába. A sémák a konkrét névformákon alapulnak: a neveket leképező hálózatok között közös ismeretelemeik révén kapcsolatok jönnek létre, s ezek a kapcsolatok reprezentálják a sémákat. Ez a fajta nevekről való tudás pedig hatással van a nevekkel szembeni viselkedésünkre is, arra, hogy miként dolgozzuk fel a neveket, milyen elvárásaink vannak a nevekkel szemben. JETT már idézett kutatásában a navajó helynevek nyelvi felépítését is vizsgálta, s megállapította, hogy azok főként az adott hely, illetve a környezet tulajdonságait leíró nevek, csupán a települések elnevezésében van példa más típusú névre, körükben esetenként megjelenik a birtoklásra vagy valamilyen eseményre utalás, elvétve átvételek is előfordulnak (2011: 329–330). Úgy gondolom, hogy az ilyen tapasztalatokon alapuló névmodell, a nevek leíró jellege is mintegy a név helyhez kötését segíti. Elvileg ugyanis számos egyéb sajátosság közül választhat a névadó egy adott hely megnevezésekor, ám ebben a közösségben jobbra a legszembevetőbb külső sajátosság jelenik meg a névben. Amennyiben pedig a névhasználók azt tapasztalva szocializálódnak, hogy a helynevek ténylegesen információt adnak a tájról, s nem csupán átlátszatlan jelölői a helyeknek, ez egyrészt feltehetően egy elemzőbb feldolgozást eredményez a nevek kapcsán. Másrészt a nevekhez való ilyen jellegű viszonyulás eredményeképpen a névben megjelenő jelentéstartalom mintegy irányítja a névhasználók téri figyelmét, a név objektumhoz kötését pedig segíti a motiváció, valamely fontos attribútum felismerése.

3.4.2. Mentális térkép és helynevek a modern társadalmakban. Az antropológiai kiindulású vizsgálatok egyértelműen alátámasztják a helynevek és a mentális térkép kapcsolatát, sőt a helynevek térképszervező funkcióját hangsúlyozzák. Eredményeik azonban nyilvánvalóan csupán az adott közösségekre jellemzők, s kellő óvatossággal is csupán az azonos életmódot folytató más közösségek kapcsán használhatók analógiaként. Igen tanulságos lehet ugyanakkor a nyugati típusú társadalmak névhasználatával való összevetés.

Napjainkra a modern társadalmakban az emberi látókör kiszélesedett, a bárki számára hozzáférhető közlekedési lehetőségek révén, valamint az oktatás és a média közvetítésével más földrészekről, távoli vidékekről is van közvetlen vagy közvetett tudásunk. Más oldalról viszont – a technikai eszközök széles körű alkalmazásából adódó életmódváltozással összefüggésben – az emberek többsége eltávolodott a természettől, a környező földrajzi tájtól. A mindennapi élet a lakott területekhez kötődik, a települések külterületéről az emberek zömének alig van ismerete, mentális térképükön a határ jórészt kidolgozatlan, fehér foltokkal teli.

Mindezzel összefüggésben a legtöbb ember esetében a helynevek ismerete is korlátozott, illetve az ismert névanyag máshogy, a különböző helynévfajtákat tekintve más arányokat mutatva tevődik össze, mint feltehetően akár száz-kétszáz évvel korábban. Amint a legújabb hazai szociolingvisztikai vizsgálatok feltárták, a mindenki által ismert nevek még a kisebb településeken is az adott helység teljes névkincsének mindössze 1–5%-át teszik ki. Noha az alapnévkincset (azok a nevek tartoznak ide, amelyeket az adatközlők legalább 70%-a ismer) tekintve ez az arány

lényegesen magasabb, 30–64% közötti a vizsgált településeken (GYÖRFFY 2017: 101), ám ezek jórészt a belterülethez köthető névformák, melyek fontosabb, központi helyeket jelölnek meg. E ténynek fontos módszertani vonatkozása, hogy a helynevek alapján a térszemléletre következtető vizsgálatok eredményeit számba véve kellő óvatossággal kell eljárunk, ezek ugyanis még a vizsgált közösség esetében sem feltétlenül általánosíthatók, nemhogy nagyobb léptékben. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy az embereknek saját lakóhelyük névanyaga mellett számos további helyről és annak nevééről vannak ismereteik, melyek valamilyen formában szintén részét képezik a mentális térképüknek, illetve a helynevek alhálózatának.

Ezekben a társadalmakban továbbá a beszélőknek a természetközeli népekkel összevetve másfajta tapasztalatai vannak a helynevekről: a névrendszerben nagyobb arányban vannak ugyanis jelen az átlátszatlan névformák, s az egyének nyelvi szocializációjuk során viszonylag hamar szembesülnek azzal is, hogy az áttetsző nevek sem feltétlen tükrözik a táj jellegét és sajátosságait. Ez a fajta névmodell jelentősen eltér a természetközeli népek névmodelljétől. Az ilyen tapasztalatok alapján pedig a névhasználó ténylegesen a nevek azonosító funkcióját tartja inkább dominánsnak, a nevek nyelvi felépítése, illetőleg a névben megjelenő jelentéstartalom és a valóságos táj összevetése kevésbé tűnik jelentősnek. Ezt az elméleti kiindulását feltevést erősítik meg GYÖRFFY ERZSÉBET interjúi is (2017): adatközlői a nevek kapcsán először minden esetben a név által jelölt helyre utaltak, illetve a helyekhez kapcsolódó eseményekre. Eredményei szerint ugyanakkor a helynevek esetében nem feltétlenül jellemző a nevek analitikus nyelvi feldolgozása. Tépén folytatott gyűjtőmunkája során az egyik adatközlője például a *Békás* név kapcsán arra a kérdésre, hogy miért lehet ez a földterület neve, azt válaszolta, nem tudja, illetve hogy soha nem gondolkodott el ezen, s csak kicsit később tette hozzá, hogy biztosan a békákról kapta a nevét (2017: 106). A mai névhasználat vonatkozásában tehát valóban megalapozottnak tűnhet a kognitív szemantika felfogása, azaz a nevek unit jellegéről beszélni. Egyelőre nem ismert azonban, hogy mennyire jellemző a névhasználókra ez a fajta beállítódás, azt ugyanakkor bizonyosnak tarthatjuk, hogy nem általánosítható. GYÖRFFY egy másik példája épp a nevek elemzéséről, analógiás megfeleltetéséről tanúskodik, illetve arról, hogy a névhasználóknak a nevek közötti összefüggésekről is van tudásuk. A beszélők ugyanis a *Bika-legelő*, *Bika-kút*, *Bika-erdő* nevek ismeretében, illetve a nevek által jelölt objektumok egymás melletti elhelyezkedéséről tudva, a számukra ismeretlen, esetleg csak hallomásból ismert, de azonos előtagú *Bika-zug* nevet is ezek mellé lokalizálták, noha a névvel jelölt hely nem ott fekszik (2015: 32).

A *Békás* név kapcsán idézett példa alapján tehát úgy tűnik, hogy napjaink modern társadalmában nem feltétlenül kell elemző feldolgozással számolnunk még az áttetsző névformák esetében sem. Ezzel összefüggésben még a neveket ismerők és használók sem szükségszerűen feleltetik meg a nevekben megjelenő tartalmat a táj sajátosságainak, így a név nincs hatással a térszemléletükre. Hangsúlyoznunk kell azonban – noha ilyen jellegű vizsgálatok eddig nem folytak – a valószerűsíthető egyéni különbségeket is. Különböző névismeretű emberekkel folytatott beszélgetéseim alapján megítélésem szerint a névismeret mellett a nevekhez való viszonyulás szempontjából is akár jelentős egyéni különbségekkel számolhatunk.

A kérdés kapcsán tekintettel kell lennünk arra is, hogy a nevek motivációja, a nevekben megjelenő szemantikai tartalom a névadás idejének viszonyairól tájékoztat, azaz még ha meg is történik a nevek analógiás elemző megfeleltetése, ezt az adott beszélő nevekről való tudása, illetve a táj jelenkori viszonyairól való ismerete irányítja, s a kettő nem feltétlenül feleltethető meg egymásnak (HOFFMANN 2012: 23–24). Ezek alapján a nevekkel kapcsolatban nem elvárás, hogy a tényleges téri viszonyokat, a környezet sajátosságait tükrözzék. S más oldalról a nevekben megjelenő szemantikai tartalom nem feltétlenül, de legalábbis nem direkt módon formálja a névhasználó térszemléletét.

A nevek unit jellegének kérdése összefügg a mentális lexikon modelljeinek, illetve a nyelvtani elemzés mikéntjének kérdésével, azaz hogy hogyan történik a komplex szóalakok feldolgozása és elraktározása. A közszavakkal végzett vizsgálatok alapján ugyan újabban a pszicholingvisztikán belül az analitikus és a holista feldolgozást valamilyen módon vegyítő feldolgozási modellek a meghatározók (LUKÁCS–PLÉH–KAS–THUMA 2014: 225–227), az analitikus működést alátámasztó vizsgálatok eredményei magyarázhatók azonban egy alapvetően analógiás alapon működő holista mentális lexikonnal is (FEHÉR 2014). A nyelvtani szabályok elkülönült tárát ugyanakkor evolúciós szempontból is meglehetősen problémás magyarázni (NÁNY 2000: 130), s az egyedfejlődés szempontjából is sokkal megalapozottabb a holista tárolás. Az egészsleges tárolás azonban nem jelenti feltétlenül azt, hogy minden lehetséges szóalakat szükséges tárolnunk, az anyanyelv-elsajátítás során ezek az egészsleges mintázatok – egymáshoz és környezetükhöz viszonyítva hasonlóságaik alapján – fokozatosan morféimákra tagolódnak, s dinamikus alaki-szintaktikai csoportokba rendeződnek (BYBEE–SLOBIN 1982). A lexikonon belüli alaki-szintaktikai szervezőelvek feleltethetők meg a hagyományos értelemben vett nyelvtannak. A holista modellekben is számolhatunk tehát egyfajta elemzéssel, azaz analógiás megfeleltetésekkel, ezek azonban nem (feltétlenül) tudatosult folyamatok. A nevek hasonló jellegű elemző feldolgozására utalnak a személynevek esetében a szemantikai alapú téves előhívások, illetve az előfeszítéses vizsgálatok, melyek szerint a családnévként bemutatott szó automatikusan aktiválja köznévi párjának a szemantikáját is (VALENTINE–BRENNEN–BRÉDART 1996: 72). Ezek fényében – bár ilyen vizsgálatokat nem végeztek – hasonló működést feltételezhetünk a helynevek esetében is. A név reprezentációja tehát különféle fonológiai, fonotaktikai, névszerkezetbeli, szemantikai, együtt előfordulási stb. szempontok alapján szoros kapcsolatban áll számos másik név, illetve köznévi reprezentációjával, e kapcsolatok egy része a más nevekkel való hasonlóságot, illetve a köznyelvi elemekkel való azonosságot képezik le.

Valamiféle analógiás megfeleltetés tehát nyilvánvalóan a nevek esetében is zajlik, még ha ez nem is tudatosul, hasonlóképpen ahhoz, ahogyan a különböző köznyelvi szóformákat sem tudatosan elemezve tanuljuk a nyelv elsajátítása során. A kérdés az, hogy mindez ellensúlyozza-e a beszélőknek azt a tudását, hogy a nevek nem kell, hogy a hely tényleges sajátosságait tükrözzék. Ennek kapcsán nyilván ismételtlen egyéni különbségekkel számolhatunk. Általában véve azonban azt mondhatjuk, hogy a modern társadalmakban – a névismeret hiánya, illetve a névmodell miatt – nincs a helyneveknek olyan értelemben vett térképalkotó

szerepük, mint azt a nomád népeknél leírták, vagy legalábbis a legtöbb egyénnél lényegesen kisebb ez a fajta szerep.

A fenti tényezőkből adódóan pedig módszertani szempontból az is nyilvánvaló, hogy ahhoz, hogy képet alkothassunk az egyének mentális térképének szerveződéséről, illetve a térszemléletéről, nem elegendő csak a nevek elemzésére támaszkodnunk, hanem tekintettel kell lennünk a névhasználat sajátosságaira, illetve általában a térről, a helyekről való beszéd jellemzőire is.

4. Összegzés. Ma már általánosan elfogadott az a vélekedés, hogy a nyelv – azzal, hogy a szavak egy bizonyos, az adott nyelvre jellemző módon szegmentálják a valóságot – hatással van a fogalmi kategóriák kiépülésére. Ez a fajta nyelvi relativizmus azonban különböző mértékben érvényesül a különböző nyelvi elemek, elemcsoportok vonatkozásában. A téri nyelv kapcsán az egyes nevek esetében nem számolhatunk olyan jellegű meghatározó erővel, mint a téri viszonyokat kifejező nyelvi elemek kapcsán. A fentiek alapján ugyanakkor világosan látszik, hogy egyrészt a nevek mentális reprezentációja alapján kiépülő névmodell – a nevekről való általános tudás – részben szintén nyelv-, illetve kultúrafüggő, másrészt hogy ez a viszony kétirányú, s maga a névmodell szintén hatással van a kognícióra. Kultúrálisan meghatározott a beszélőknek az a fajta tudása, hogy a helynevek mennyire megbízhatóan feleltethetők meg a táj valós tulajdonságainak, vagy inkább csupán a tájat azonosító formaként kell tekintenünk rájuk, s ez más oldalról hatással van arra, hogy milyen mértékben támaszkodunk rájuk a tér strukturálásában, a mentális térkép kiépítésében. A helynevek kapcsán is beszélhetünk tehát nyelvi relativizmusról, ám ennek mértékére hatással van az egyén nevekről való általános tudása, tapasztalata.

Kulcsszók: helynevek, térszemlélet, kognitív térkép, helynévmodell, nyelvi relativizmus.

Hivatkozott irodalom

- BASSO, KEITH 1988. „Speaking with names”: language and landscape among Western Apache. *Cultural Anthropology* 3/2: 99–130. [https://doi.org/10.1525/can.1988.3.\[-\]2.02a00010](https://doi.org/10.1525/can.1988.3.[-]2.02a00010)
- BORODITSKY, LERA 2009. How does our language shape the way we think? [https://www.\[-\]edge.org/conversation/lera_boroditsky-how-does-our-language-shape-the-way-\[-\]we-think](https://www.[-]edge.org/conversation/lera_boroditsky-how-does-our-language-shape-the-way-[-]we-think) (2017. 04. 18.)
- BURENHULT, NICLAS – LEVINSON, STEPHEN C. 2008. Language and landscape: a cross-linguistic perspective. *Language Science* 30: 135–150.
- BURGESS, NEIL – JEFFREY, KATHRYN J. – O’KEEFE, JOHN 1999. *The Hippocampal and Parietal Foundations of Spatial Cognition*. Oxford University Press, Oxford.
- BYBEE, JOAN L. – SLOBIN, DAN I. 1982. Rules and schemas in the development and use of English past tense. *Language* 58: 265–289. <https://doi.org/10.2307/414099>
- COGOS, SARAH – ROUÉ, MARIE – ROTURIER, SAMUEL 2017. Sami place names and maps: transmitting knowledge of a cultural landscape in contemporary contexts. *Arctic, Antarctic, and Alpine Research* 49/1: 43–51.

- DÜLL ANDREA 2007. A környezet hatása a tanulási folyamatokra: környezet és alkalmazkodás. In: CSÉPE VALÉRIA – GYÖRI MIKLÓS – RAGÓ ANETT szerk., *Általános pszichológia 2. Tanulás – emlékezés – tudás*. Osiris Kiadó, Budapest. 111–153.
- FEHÉR KRISZTINA 2014. Grammatikaelmélet és kognitív pszichológia. Algebrai szabályok, statisztikai analógiák. *Magyar Nyelvjárások* 52: 125–170.
- FRANCIS, HARRIS – KELLEY, KLARA 2005. Traditional Navajo maps and wayfinding. *American Indian Culture and Research Journal* 29/2: 85–111. <https://doi.org/10.17953/aicr.29.2.hnj6880303q25wh0>
- GARDA VERONIKA 2009. A szubjektív térérzékeléssel kapcsolatos vizsgálatok elméleti háttere és alkalmazási területei. *Tér és Társadalom* 23/1: 43–53.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2015. A névismeret és a kognitív térkép. *Magyar Nyelvjárások* 52: 5–33.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2017. *Elmélet és empiria a helynévhasználat vizsgálatában*. Habilitációs értekezés, kézirat. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2012. Funkcionális nyelvészet és helynévkutatás. *Magyar Nyelvjárások* 50: 9–26.
- JETT, STEPHEN C. 2011. Landscape embedded in language. The Navajo of Canyon de Chelly, Arizona, and their named places. In: MARK, DAVID M. – TURK, ANDREW G. – BURENHULT, NICLAS – STEA, DAVID eds., *Landscape in Language. Transdisciplinary Perspectives*. John Benjamin Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia. 327–342.
- KÁLLAI JÁNOS 1998. A térszemlélet fejlődéslélektani elemzése. A térélmény ontogenezise. In: KÁLLAI JÁNOS – KARÁDI KÁZMÉR – TÉNYI TAMÁS, *A térélmény kultúrtörténete és pszichopatológiája*. Tertia Kiadó, Budapest. 49–81.
- KÁLLAI JÁNOS 2015. Valóság és fikció: Téri tájékozódás fizikailag valóságos és computer által létrehozott környezetben. *Magyar Pszichológiai Szemle* 70. 4/3: 743–767. <https://doi.org/10.1556/0016.2015.70.4.3>
- KARÁDI KÁZMÉR 1998. A téri tájékozódás neuropszichológiája. In: KÁLLAI JÁNOS – KARÁDI KÁZMÉR – TÉNYI TAMÁS, *A térélmény kultúrtörténete és pszichopatológiája*. Tertia Kiadó, Budapest. 82–125.
- LANDAU, BARBARA – LAKUSTA, LAURA 2006. Spatial language and spatial representation: Anatomy and interaction. In: HICKMANN, MAYA – ROBERT, STEPHANE eds., *Space in Languages: Linguistic Systems and Cognitive Categories*. John Benjamins, Philadelphia. 309–333.
- LEVINSON, STEPHEN C. – KITA, SOTARO – HAUN, DANIEL B. M. – RASCH, BJÖRN H. 2002. Returning the tables: Language affects spatial reasoning. *Cognition* 84: 155–188. [https://doi.org/10.1016/S0010-0277\(02\)00045-8](https://doi.org/10.1016/S0010-0277(02)00045-8)
- LEVELT, WILLEM J. M. 2003. Nézőpontváltás és ellipszis a téri leírásokban. In: LUKÁCS ÁGNES – KIRÁLY ILDIKÓ – RACSMÁNY MIHÁLY szerk., *A téri megismerés és a nyelv*. Gondolat, Budapest. 129–159.
- LŐRINCZE LAJOS 1947/1967. Földrajzi neveink élete. *Magyar Nyelvjárások* 13: 3–27.
- LUKÁCS ÁGNES – SZAMARASZ VERA ZOÉ 2014. Téri nyelv. In: LUKÁCS ÁGNES – PLÉH CSABA szerk., *Pszicholingvisztika 1–2. Magyar pszicholingvisztikai kézikönyv*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 2: 877–917.

- LUKÁCS ÁGNES – PLÉH CSABA – KAS BENCE – THUMA ORSOLYA 2014. A szavak mentális reprezentációja és az alaktani feldolgozás. In: LUKÁCS ÁGNES – PLÉH CSABA szerk., *Pszicholingvisztika 1–2. Magyar pszicholingvisztikai kézikönyv*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1: 167–250.
- LYNCH, KEVIN 1960. *The imagine of the city*. The MIT Press, Cambridge (MA).
- MARK, DAVID M. – TURK, ANDREW G. – STEA, DAVID 2010. *Ethnophysiography of arid lands: Categories for landscape features*. In: JOHNSON, LESLIE M. – HUNN, EUGENE S. eds., *Landscape Ethnoecology: Concepts of Biotic and Physical Space*. Berghahn Books, New York. 27–45.
- NÁNAY BENCE 2000. *Elme és evolúció. Az elmefilozófia és a kognitív tudomány evolúciós megközelítése*. Kávé Kiadó, Budapest.
- NELSON, RICHARD 1983. *The Athabaskans: People of the Boreal Forest*. Studies in History 27. Alaska Historical Commission – University of Alaska Museum, Fairbanks.
- PIAGET, JEAN 1970. Az észleleti tér, a képzeleti tér és az alaklás. In: PIAGET, JEAN, *Válogatott tanulmányok*. Gondolat, Budapest. 78–132.
- POREISZ VERONIKA 2013. Az objektív és szubjektív térérzékelés vizsgálatának lehetséges módszerei. In: KARLOVICZ JÁNOS TIBOR szerk., *Ekonomické štúdie – teória a prax*. International Research Institution, Komárno. 369–376.
- REGIER, TERRY 1996. *The Human Semantic Potential: Spatial Language and Constrained Connectionism*. The MIT Press, Cambridge (MA).
- RESZEGI KATALIN 2009. A tulajdonnevek mentális reprezentációjáról. *Névtani Értesítő* 31: 7–16.
- RESZEGI KATALIN 2012. A mentális térkép és a helynevek. In: NAVRACSICS JUDIT – SZABÓ DÁNIEL szerk., *Mentális folyamatok a nyelvi feldolgozásban. Pszicholingvisztikai tanulmányok 3*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 95–100.
- RESZEGI KATALIN 2015. A tulajdonnevek a gyermeki nyelvelsajátításban. *Névtani Értesítő* 37: 83–97.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 1996. *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. A tulajdonnév jelentése. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest. 30–41.
- TVERSKY, BARBARA 1993. Cognitive maps, cognitive collages, and spatial mental models. In: FRANK, ANDREW U. – CAMPARI, IRENE eds., *Spatial information theory: A theoretical basis for GIS*. Springer-Verlag, Berlin. 14–24.

Place names – spatial orientation – mental map

Interrelations of language, place names, and space

Space, spatial orientation, and mental maps are closely related to language in several respects: first, in the expression of spatial relationships; second, in referring to spatial categories themselves; third, in linguistic aspects of the frame of reference of orientation; and fourth, in place names that

identify and refer to individual concrete places and spatial objects. Lessons drawn from the investigation of spatial language are currently also capitalised on by researchers in the problem area of language and mind. Models based on the mental representations of place names are partly language and culture dependent. Speakers' knowledge about how reliably place names can be correlated with actual properties of the landscape or whether they should simply be taken to identify its individual components also affects cognition: it tells us how much we rely on them in structuring space and developing a mental map.

Keywords: place names, spatial orientation, cognitive map, place name model, linguistic relativism.

RESZEGI KATALIN
Debreceni Egyetem